

Santrauka parengta iš V. Žydžiūnaitės ir S. Sabaliausko vadovėlio „Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai“ skyriaus „Kokybinių tyrimų etika“ (p. 332–367), Vilnius: Vaga, 2017.

Santrauką parengė: Jolanta Pauliukienė

Šis parengtas tekstas negali būti platinamas be sudarytojos leidimo jokiais formomis. Jei teksto ištraukos cituojamos, privalo būti nurodyti autoriai: V. Žydžiūnaitė ir S. Sabaliauskas (2017), o pabaigoje – teksto šaltinis (žr. aukščiau).

Kokybinių tyrimų etika

Įvadas

Klasikinis etikos, arba etiško elgesio, apibūdinimas reiškia *gerą* arba *teisingą* elgesį, vengiantį žalos.

Tyrėjui vienodai svarbu įvaldyti kokybinių tyrimų metodologijų technikas ir išugdyti etiško elgesio kompetencijų. Mokslinio tyrimo etika susijusi su moraliniais principais, kuriais tyrėjai turi vadovautis, tik pradėjęs savo veiklą, rengdamiesi tyrimui, iki tol, kol paskelbiami tyrimo rezultatai.

Tiriantis asmuo:

- nagrinėja žmonių elgesį ir kultūras natūralioje aplinkoje;
- tirdamas tiesiogiai bendrauja su tyrimo dalyviais;
- stengiasi suprasti tyrimo dalyvių pasaulį;
- fiksuoja tiriamųjų nuomonę ir jai atstovauja;
- pasakodamas tyrimo dalyvių gyvenimo istorijas, perteikia informaciją jų žodžiais;
- laikosi susitarimų ir įsipareigojimų.

Tyrėjas ne tik turi būti jautrus stebėdamas ir analizuodamas tyrimo lauke vykstančias sąveikas, bet ir kritiškai vertinti savo santykius su tyrimo dalyviais.

Jei tyrėjas laikosi etikos principų, jis neperteikia klaidingos informacijos ir neklastoja tyrimo rezultatų. *Antra*, moksliniai tyrimai dažnai atliekami, siejant skirtingas disciplinas ir bendradarbiaujant skirtingų įstaigų tyrėjams, todėl etikos standartai skatina puoselėti dirbant kartu būtinas vertybes, pavyzdžiui, atsakomybę, pasitikėjimą, tarpusavio pagarbą, teisingumą. *Trečia*, daugelis etinių normų ir reikalavimų padaro mokslininkus labiau atsakingus visuomenei.

Mokslinių tyrimų etikos principai siejami ne vien su etišku tyrėjo elgesiu. Tyrimų etikos klausimas glaudžiai susijęs su tyrimo duomenų validumo ir patikimumo kriterijais. Etiškas tyrėjo elgesys įgalina pasiekti aukštesnę tyrimų kokybę. Priešingai, nesilaikant etikos principų, gali būti suabejota tyrimų rezultatų patikimumu. Tyrimai, atlikti nepaisant etikos principų, gali ne tik pateikti klaidinančius rezultatus, bet ir pakenkti žmonių gerovei.

Iššūkiai, su kuriais susiduria kokybinio tyrimo etika

Tyrėjas, atlikdamas tyrimą, gali susidurti su nenumatytomis tyrimo aplinkybėmis ir problemomis, kurias jis privalo spręsti, remdamasis savo paties patirtimi bei morale. Kokybinio tyrimo iššūkiai susiję su:

- tyrėjo kelione į tyrimo lauką;
- etikos principų reglamentavimu ir derinimu;

- socialiai jautriu tyrimų kontekstu;
- komunikacinių technologijų taikymu duomenims rinkti.

Kokybinis tyrėjas tyrimo lauke

Tyrėjo ir tyrimo dalyvių santykių formavimąsi lemia asmeninės sąveikaujančių dalyvių savybės (pavyzdžiui, socialinis statusas, amžius, lytis), turima patirtis, kultūra.

Daugelis nusistovėjusių tradicijų vertinamos kaip sveiku protu suvokiamos ar visuotinai priimtinos normos. Tačiau keičiantis sociokultūriniam kontekstui, gali kisti ir žmonių moralaus elgesio samprata. Tyrėjui ir tyrimo dalyviams betarpiškai bendraujant, gali išryškėti atvejų, kai elgesys, kultūra ir etikos normos suvokiamos skirtingai.

Tyrėjas tyrimo lauke betarpiškai bendrauja su tyrimo dalyviais, todėl jam gali iškilti klausimas, koks jo vaidmuo, atliekant tyrimą. Tiriantis asmuo tuo pačiu metu yra ir stebėtojas, ir tyrimo dalyvis, dėl to iškyla klausimas, kiek tyrėjas gali būti neutralus ir objektyvus. Ypač tai aktualu tais atvejais, kai tyrimo metodologija reikalauja, kad tyrėjas aktyviai dalyvautų tyrimo lauke, pavyzdžiui, atlikdamas etnografinį tyrimą, jis turi nevaržomai bendrauti su tyrimo dalyviu arba bendruomenės nariais. Tačiau artimas mokslininko bendravimas su tiriamaisiais gali sukelti vidinį konfliktą ir paskatinti save apgaudinėti – tyrėjui gali būti sunku priimti objektyvius sprendimus, analizuojant tyrimo medžiagą, nes jis tampa vis labiau susijęs su tyrimo dalyviu.

Kokybiniai tyrimai nėra eksperimentiniai, tad tyrėjas neturi stengtis keisti tyrimo lauką, t. y. turi išlaikyti *status quo*.

Socialiai jautrūs kokybiniai tyrimai

Socialiniai mokslai suteikia galimybes laisvai atlikti tyrimus ir diskutuoti. Kokybiniai tyrimai apima įvairius žmonių socialinius gyvenimo aspektus. Socialinis tyrėjas nagrinėja žmonių nuomones, kultūras, vertybes, interesus, patirtis ir sąveikas natūralioje, tyrimo dalyviams priimtinoje, aplinkoje. Tyrimą atliekantis asmuo, tiesiogiai bendraudamas su tyrimo dalyviais, siekia pažinti ir suprasti jų kultūrą ir socialinį statusą. Taigi tyrimo etikos klausimas tampriai susijęs su pagarba tyrimo dalyviams bei jų kultūrai. Atliekant kokybinius tyrimus, nagrinėjami nauji, mažai tirti reiškiniai. Todėl šis tyrimas apima tikslines grupes, kurios gali būti jautrios socialinei aplinkai ir joje vykstantiems pokyčiams.

Pažeidžiamais laikomi tokie asmenys:

- kurie turi ribotą autonomiją arba resursus priimti sprendimus;
- negali kalbėti savo arba institucijos vardu;
- verčiasi neteisėta veikla;
- kuriems gali pakenkti atliekant tyrimą atskleista informacija;
- kuriems pats dalyvavimas atliekant tyrimą arba to tyrimo rezultatai, atskleidžiantys informaciją apie patį tyrimo dalyvį, gali padaryti moralinės žalos, pavyzdžiui, sukelti emocinį spaudimą ar sielvartą.

Jautriais, arba socialiai pažeidžiamais, subjektais laikomi šie žmonės: vaikai ir paaugliai, psichinę negalią turintys asmenys, vyresnio amžiaus žmonės, kurių kognityvinės funkcijos sutrikusios, asmenys, turintys įvairių fizinių ar psichologinių priklausomybių (pavyzdžiui, priklausomybę nuo

azartinių žaidimų, naršymo internete, pornografijos, narkotinių medžiagų), smurtą šeimoje patiriantys žmonės, nuteisti asmenys, benamiai arba tam tikros rasės atstovai.

Komunikacinių duomenų rinkimo technologijų taikymas, atliekant kokybinį tyrimą

Galimybė rinkti duomenis internetu suteikia tyrėjui daugiau galimybių nei duomenų rinkimas fiziškai realiuoju laiku, taip pat mažina finansines sąnaudas. Nors, taikant internete technologijas, praplečiamos tyrėjo galimybės, išskyla etinių problemų, susijusių su duomenų rinkimo specifika. Ypač atsakingai reikia atlikti procedūras, kuriomis siekiama identifikuoti tyrimo dalyvius, gauti sutikimą dalyvauti atliekant tyrimą, užtikrinti tyrimo duomenų konfidencialumą, siekiant nepakenkti tyrimo dalyviams.

Etikos principai, atliekant kokybinį tyrimą

Atliekant kokybinius tyrimus, pirmiausia stengiamasi pasirūpinti tyrimo dalyviu ir jo gerove. Nagrinėjamas klausimas neturėtų būti svarbesnis už šį aspektą. Tyrimai turi būti ne tik naudingi ir suteikti naujų žinių bei pridėtinę vertę, bet ir sumažinti galimybes pakenkti tyrimo dalyviams. Laikantis etinių principų, užtikrinamas tiriamųjų ir tyrėjo saugumas.

Išskiriami šie mokslinio tyrimo etikos principai:

- pagarbos asmens privatumui principas;
- konfidencialumo ir anonimiškumo principas;
- geranoriškumo ir nusiteikimo nekenkti tiriamam asmeniui principas;
- teisingumo principas.

Pagarbos asmens privatumui principas

Šis principas yra pamatinis, tiriant žmogaus pažinimą ir suvokimą, žmonių sąveikas, bendruomenių vertybes bei kultūras. Vadovaujantis šiuo principu, užtikrinama, kad tyrimo dalyviai nebūtų išnaudojami vien tik kaip priemonė tyrimo tikslui pasiekti.

Privatumo poreikis susijęs su individualia tyrimo dalyvio nuostata, kiek kiti apie jį turi arba neturi žinoti, ir su tuo, kiek asmuo fiziškai, emociškai arba intelektualiai atsiveria. Todėl tyrėjas turi jautriai vertinti savo įgaliojimus ir vengti bet kokio spaudimo, nediskriminuoti tyrimo dalyvių dėl jų pažiūrų, rasės, tautybės, lyties ar religijos.

Tyrimo dalyvis, jausdamasis nesaugus, gali nenorėti atsiverti tyrėjui. Tyrėjas, norėdamas sužinoti, ar tyrimo dalyvis pasirengęs kalbėtis jautriomis temomis ir ar tai nesukels jam nepatogumų, gali išsamiai pristatyti tyrimo dalyviui interviu klausimus. Tyrimo dalyvis turi teisę pasirinkti, kiek ir kokios informacijos atskleis tyrėjui. Tiriamajam turi būti suteikta galimybė neatsakyti į tyrimo klausimus arba nutraukti pokalbį, pasijutus nepatogiai.

Tyrimo dalyviai gali iš pradžių sutikti dalyvauti atliekant tyrimą, tačiau po kurio laiko prašyti tyrėjo, kad surinkta informacija būtų nenaudojama kaip tyrimo duomenys ir sunaikinta. Tyrėjas, gerbdamas tiriamojo teisę apsispręsti, turi vykdyti tyrimo dalyvio pageidavimus. Tačiau tyrimo subjektas turi būti informuotas, iki kada jis gali pakeisti savo nuomonę dėl tyrimo duomenų panaudojimo.

Vienas pagrindinių tyrėjo interesų – siekti gauti naujų žinių. Ne visada galima skelbti tyrimo rezultatus – kartais tai gali būti jautrus ir tyrimo dalyvius diskriminuojantis arba žeminantis

klausimas. Todėl tyrėjas turi įvertinti naujų radinių ir galimos rizikos, kad bus pažeistas tyrimo dalyvių privatumas, santykį. Tiriamųjų suteikta informacija saugoma, remiantis konfidencialumo ir anonimiškumo principais. Taip užtikrinama pagarba tyrimo dalyvių privatumui.

Konfidencialumas ir anonimiškumas

Vadovaujantis pagarbos tyrimo dalyvių privatumui principu, visa informacija, kurią tyrėjas gauna iš respondentų, laikoma konfidencialia. Konfidencialumas užtikrina, kad informacija apie tyrimo dalyvius ir nagrinėjamą medžiagą bus prieinama tik tyrėjui.

Mokslinio tyrimo konfidencialumas susijęs su anonimiškumu. Anonimiškumas atspindi, kiek informacijos apie tyrimo dalyvius lieka neaiškios, arba nežinomos. Kuo mažiau žinoma apie informacijos šaltinį, t. y. apie tyrimo dalyvį, tuo sunkiau jį identifikuoti, tai reiškia – tuo didesnis anonimiškumas jam užtikrinamas.

Tyrimo dalyviams suteikiami slapyvardžiai – jie siejami su interviu tekstais ir vartojami, analizuojant duomenis. Slapyvardžių sąrašas, kuriuo remiantis, būtų galima identifikuoti asmenis, turėtų būti saugomas atskirai nuo visų tyrimo duomenų.

Konfidencialumas užtikrinamas net ir tuomet, kai patys tyrimo dalyviai tuo nesirūpina. Tyrimo duomenų konfidencialumo klausimas sprendžiamas, pradėjus rinkti duomenis.

Tyrėjas aptaria su tyrimo dalyviu konfidencialumo ribas, paaiškindamas jam, kaip bus naudojami surinkti duomenys ir saugoma tyrimo medžiaga (garso ir vaizdo įrašai, nuotraukos).

Tais atvejais, kai tyrimo dalyvis nori būti atpažintas tyrimo ataskaitoje, tyrėjas turi gerbti tokį norą. Tačiau tyrėjas privalo gauti aiškų, vienareikšmiškai išreikštą tyrimo dalyvio sutikimą viešinti jo tapatybę. Tiriamojo sutikimas viešai naudoti informaciją, neužtikrinant konfidencialumo, turi būti užfiksuotas tyrimo protokole.

Konfidencialumą gali pažeisti *dedukcinis informacijos atskleidimas*. Jis reiškia, kad tyrimo ataskaitoje, rezultatuose pateikiama informacijos, kuria remiantis, įmanoma atpažinti tyrimo dalyvius.

Todėl tyrėjas turi kritiškai įvertinti, kokią informaciją apie tyrimo dalyvius gali pateikti tyrimo ataskaitoje, nepažeisdamas atliekant tyrimą dalyvavusių asmenų privatumo. Vienas iš galimų būdų išvengti dedukcinio informacijos atskleidimo, skelbiant tyrimo rezultatus – pateikti mažiau tyrimo dalyvius apibūdinančios informacijos arba suformuluoti ją labiau apibendrintai. Taip rekomenduojama elgtis tais atvejais, kai skelbiami dramatiški, ekstremalūs arba prieštariniai vertinami tyrimo rezultatai.

Atliekant socialinius kokybinius tyrimus, tyrimo dalyvių neretai prašoma paminėti ar apibūdinti kitus su jų gyvenimais susijusius asmenis. Visi žmonės, kuriuos tiriamieji mini, vykstant tyrimui, laikomi trečiaisiais asmenimis, arba trečiąja šalimi. Tai gali būti tyrimo dalyvių sutuoktiniai, giminaičiai, draugai, partneriai, bendradarbiai, mokytojai, pareigūnai. Tačiau rikti duomenis ir panaudoti informaciją apie trečiuosius asmenis yra didelis iššūkis tyrėjui.

Atliekant tyrimą, gali būti keliami socialiai jautrūs klausimai, pavyzdžiui: smurtas ar patyčios mokykloje, rasių arba darbuotojų diskriminacija, nusikalstamos veiklos.

Geranoriškumo ir nusiteikimo nekenkti tiriamam asmeniui principas

Geranoriškumo ir nusiteikimo nekenkti asmeniui principas grindžiamas tyrėjo pagarba asmens privatumui. Todėl siekiama užtikrinti konfidencialumą ir apsaugoti asmenį nuo galimos fizinės, psichinės, socialinės žalos, pavyzdžiui, pasirūpinti, kad tiriamasis nepatirtų fizinio ar emocinio diskomforto atliekant tyrimą, kad jis neprarastų darbo arba nepablogėtų jo finansinė padėtis, paskelbus tyrimo rezultatus. Jei paaiškėja, kad kai kurios rizikos neišvengiamos, tyrėjas turi imtis priemonių, padedančių mažinti šių rizikų pasekmes. Tam jis turi peržiūrėti ir tikslinti arba keisti duomenų rinkimo būdus ar tyrimo procedūras. Pavyzdžiui, tyrimą atliekantis asmuo turi tikslinti interviu klausimus, taip pat jis gali nuspręsti atsisakyti kai kurių klausimų, užuot plėtojęs sutelktųjų grupių interviu, rinktis gelminį interviu.

Kokybiniai tyrimai veikia ne tik individualiai tyrimuose dalyvavusius subjektus, bet ir jų atstovaujamas populiacijas. Tyrėjas, įvertinęs galimas rizikas ir naudą, turi siekti didinti mokslinio tyrimo vertę visuomenei. Tiriantis asmuo, remdamasis geranoriškumo ir nusiteikimo nekenkti principu, privalo nagrinėti rezultatus, turėdamas omenyje ne tik tyrimo dalyvių, bet ir bendruomenių, kurioms tie rezultatai gali kelti pavojų arba suteikti naudos, perspektyvas.

Atliekant kokybinius tyrimus, tyrėjas yra tyrimo instrumentas, kuris kuria atvirumu ir pasitikėjimu grįstą tyrimo aplinką. Tai ypač būdinga fenomenologiniam tyrimui. Pavyzdžiui, jei asmuo, atlikdamas tyrimą, kuriuo siekia atskleisti, kaip tiriamasis suvokia su nagrinėjamu reiškiniu susijusius išgyvenimus, sukuria pasitikėjimu grįstus santykius, gali išryškėti jautrūs arba intymūs aspektai. Tyrėjas, vadovaudamasis nusiteikimo nekenkti asmeniui principu, tyrimo ataskaitoje turi korektiškai, išlaikydamas tyrimo dalyvių *emocinę neliečiamybę*, pateikti šiuos duomenis. Nekorektiškas tyrimo duomenų pateikimas gali būti vertinamas kaip *išdavystė*. Tyrimą atliekantis asmuo turi įdėmiai ir jautriai stebėti tiriamojo elgesį ir reakcijas į užduodamus klausimus.

Teisingumo principas

Teisingumo principas paremtas lygių teisių, arba lygių galimybių, nuostata. Tyrėjas turi užtikrinti, kad tiriamieji įsitrauktų į tyrimą savo noru ir nebūtų varžomi ar išnaudojami.

Antra, tyrėjas ir tyrimo dalyviai turi jaustis esą lygiaverčiai partneriai. Tyrėjo ir tyrimo dalyvių santykius gali apsunkinti instituciniai ryšiai. Pavyzdžiui, studentai gali nesijausti esą lygiaverčiai tyrimo dalyviai, jeigu tyrimą atlieka vienas iš dėstytojų.

Trečia, dalyvauti atliekant tyrimą turi būti naudinga tyrimo dalyviams. Tiriantis asmuo, siekdamas sudominti potencialius tyrimo dalyvius, turi išryškinti, kodėl jiems naudinga dalyvauti atliekant tyrimą.

Tyrimo dalyvių sutikimas dalyvauti, atliekant kokybinį tyrimą

Tyrėjas, vadovaudamasis etikos principais, iš kiekvieno tyrimo dalyvio turi gauti sutikimą dalyvauti atliekant tyrimą. Tyrėjas ir potencialus tyrimo dalyvis susitaria dėl dalyvavimo atliekant tyrimą kalbėdamiesi. Per šį pokalbį tyrėjas suteikia informacijos apie tyrimo temą ir procedūras, o tyrimo dalyvis, įvertinęs šią informaciją, apsisprendžia sutikti arba nesutikti įsitraukti į tyrimą. Toks susitarimas liudija tyrėjo ir tiriamojo pagarbą ir pasitikėjimą vienas kitu.

Tačiau negali būti taikomas joks spaudimas. Dalyvauti atliekant tyrimą neturėtų būti skatinama įvairiais būdais, pavyzdžiui, neproporcingai dideliu atlygiu arba grasinimais asmeniui, jam nesutikus įsitraukti į tyrimą. Taip pat tyrėjai turėtų nepamiršti, kad negalima piktnaudžiauti savo institucine pozicija, t. y. savo padėtimi, užimama socialinėje erdvėje arba įstaigoje, pavyzdžiui, dėstytojas negali versti įsitraukti į tyrimą aukštųjų mokyklų studentų, gydytojas – pacientų.

Sutikimas padeda išvengti nenumatytų aplinkybių, kurių gali kilti dėl to, kad tyrimo dalyvis nėra susipažinęs su tyrimo procedūromis. Todėl tyrėjas, vadovaudamasis proporcingumo principu, turi:

- informuoti tyrimo dalyvį apie tyrimo temą, tikslus ir naudą, taip pat supažindinti jį su tyrimo duomenų rinkimo metodais ir galimybėmis panaudoti gautus rezultatus;
- apibūdinti potencialias rizikas, kurias gali patirti tyrimo dalyvis.

Tiriamąjį sutikimo dalyvauti atliekant kokybinį tyrimą *sutikimo protokolas* turi būti parengtas taip, kad tyrimo dalyvis galėtų jį lengvai perskaityti ir pasirašyti. Tokiame protokole gali būti nurodyta:

- projekto ar tyrimo tikslas ir nauda;
- tyrimo duomenų rinkimo metodai;
- laiko sąnaudos, kurių gali pareikalauti tyrimas;
- konfidencialumą ir anonimiškumą užtikrinančios procedūros bei sąlygos;
- informacija, kad tyrimo dalyvis turi teisę atsisakyti suteikti prašomus duomenis;
- informacija, kad tiriamasis gali bet kuriuo momentu pasitraukti iš tyrimo;
- informacija, kad, tyrimo dalyviui paprašius (per tyrėjo nustatytą terminą), tyrimo duomenys privalo būti sunaikinti ir neanalizuojami;
- išsami informacija apie grėsmes, kurias gali sukelti dalyvavimas atliekant tyrimą;
- informacija, kad, esant poreikiui, įsipareigojama atlyginti tyrimo dalyviui už sugaištą laiką ir patirtus nepatogumus dalyvaujant tyrime arba padengti kelionės išlaidas;
- tyrimo duomenis renkančio tyrėjo kontaktinė informacija;
- informacija, kokiais atvejais ir kaip tyrimo dalyvis gali kreiptis į tyrėjus;
- informacija, kokiems tikslams planuojama panaudoti tyrimo duomenis;
- informacija, kaip tyrimo dalyvis galės prieiti prie tyrimo rezultatų.

Atsižvelgus į tyrimo dalyvio pageidavimus, *susitarimo protokolas* gali būti papildomas. Tyrimo dalyvio pasirašytas sutikimas dalyvauti atliekant tyrimą laikomas svarbiu dokumentu.

Turi būti užfiksuota, kad informacija tyrimo dalyviui buvo suteikta ir jis ją suprato. Nesvarbu, kokia forma (raštu, elektroniniu būdu ar įrašius žodinių susitarimą) tai padaroma. Rašytinis susitarimas pasirašomas dviem egzemplioriais.

Sutikimą dalyvauti atliekant tyrimą duoda patys tyrimo dalyviai. Tačiau, jeigu į tyrimą norima įtraukti nepilnamečius vaikus arba asmenis, negalinčius savarankiškai apsispręsti (pavyzdžiui, sunkiai sergančius ligonius), sutikimą dėl jų dalyvavimo turi duoti tėvai arba globėjai. Bet net jei vaikų arba sergančių žmonių tėvai (globėjai) pritaria, kad jie būtų įtraukti į tyrimą, mokslininkas turi atsižvelgti į tų asmenų brandą ir autonomiją, t. y. įvertinti, ar jie pajėgūs dalyvauti atliekant tyrimą ir suteikti reikalingos informacijos.

Jeigu kokybiniai tyrimai atliekami mokyklose, vaikų ir jaunimo ugdymo įstaigose, su tyrimo tikslais ir procedūromis būtina supažindinti už atitinkamos srities ugdymo programų įgyvendinimą atsakingus asmenis, atsižvelgiant į jų užimamas pareigas institucijoje (pavyzdžiui, direktoriaus pavaduotoją ugdymui, personalo vadovą, socialinį darbuotoją). Tyrėjas gali neprašyti tėvų ar

globėjų sutikimo, jeigu tyrimas yra aiškiai pagrįstas tyrimo projekte ir patvirtintas aukštosios mokyklos mokslinių tyrimų etikos komiteto. Tokiu atveju laikoma, kad pakanka už ugdymo programų įgyvendinimą ar ugdytinių priežiūrą atsakingo įstaigos atstovo sutikimo. Jeigu ugdymo įstaigos atstovas nesutinka su tyrėjo siūloma tyrimo programa, gali būti tikslinami programos tikslai ir uždaviniai, duomenų rinkimo metodai, tyrimo rezultatų panaudojimo tikslai, siekiant bendro tyrėjo ir įstaigos atstovo sutarimo. Jeigu įstaigos atstovas vis tiek nepritaria tyrimui, būtina gauti vaikų tėvų ar globėjų sutikimą.

Etikos užtikrinimas, imant interviu

Interviu yra dažniausiai naudojamas duomenų rinkimo metodas, atliekant kokybinius tyrimus. Tokio bendravimo privalumas yra tas, kad tiriamieji natūraliai, spontaniškai išreiškia savo mintis, emocijas. Tyrėjas sutelkia dėmesį į asmenines tyrimo dalyvių patirtis, siekdamas suprasti, kaip žmonės suvokia ir įprasmina savo gyvenimą.

Duomenims rinkti gali būti pasitelkiami skirtingi interviu tipai. Jie pasirenkami, atsižvelgiant į konkretų tyrimą.

Sutikimas dalyvauti atliekant tyrimą

Nors sutikimas pasirašomas, prieš imantis tyrimo, tyrėjas negali numatyti visos tyrimo eigos. Atliekant tyrimą gali būti atskleista svarbios informacijos, todėl tyrėjas, imdamas interviu, turėtų tyrimo dalyvių paklausti, ar jie galėtų kalbėtis naujomis, pokalbio metu atskleistomis temomis.

Tyrėjo atsakomybė tyrimo dalyviams

Tyrėjas, siekdamas užtikrinti tyrimo dalyvių saugumą ir gerovę, yra įpareigotas laikytis susitarimų. Tiriantis asmuo turi kritiškai įvertinti, kokią informaciją jis galėtų skelbti, kad nepakenktų tyrimo dalyviams ar bendruomenei bei jų kultūrai.

Tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveika

Atliekant tyrimą, kartais tyrimo dalyvis arba tyrėjas pateikia socialinių normų ribas peržengiančių klausimų. Toks tyrėjo elgesys laikomas neetišku. Tačiau tyrimo dalyviui pateikus tokio pobūdžio klausimą, tiriantis asmuo turėtų į jį atsakyti, vadovaudamasis etiniais principais.

Rizikos vengimas ir naudos siekimas

Tyrimo dalyvis gali patirti nepatogumų, nes turi keisti savo dienotvarkę, skirdamas laiko tyrimui, nuvykti į vietą, kur planuojama iš jo imti interviu. Todėl tyrėjas galėtų pasiūlyti susitikti pasikalbėti tyrimo dalyviui priimtinoje vietoje ir jam patogiu laiku.

Skirtingi tyrimai gali sukelti įvairaus pobūdžio ir stiprumo emocinį poveikį. Pavyzdžiui, tiriant smurto šeimoje klausimus, pokalbis apie tai gali sužadinti itin gilius tyrimo dalyvio prisiminimus, stiprias emocijas ir išgyvenimus. Todėl, kai kalbama jautriomis temomis, tyrėjas turi būti pasiruošęs suteikti tiriamajam psichologinę pagalbą.

Išnaudojimas

Išnaudojimas siejamas su tyrėjo socialinio statuso ir galių panaudojimu, siekiant tyrimo tikslo. Siekdamas, kad tiriamieji nesijaustų išnaudojami, tyrėjas turėtų pripažinti jų indėlį, sprendžiant pasirinktos temos problematiką, ir pabrėžti, koks svarbus jų dalyvavimas.

Anonimiškumo ir konfidencialumo užtikrinimas

Tiriamieji dalijasi informacija, kurią atskleisti gali būti pavojinga, nes rizikuojama pakenkti asmens socialiniam statusui. Tačiau atskirais atvejais verta paviešinti informaciją, nes galima sulaukti grįžtamojo ryšio ir pagerinti situaciją. Todėl tyrėjas turi įvertinti, ar, atskleidęs informaciją ir identifikavęs tyrimo dalyvius, nepakenks tiriamiesiems, ir apsispręsti dėl to, kaip užtikrins anonimiškumą bei konfidencialumą.

Etikos užtikrinimas stebint

Stebėjimas – ilgai trunkantis tyrimas. Dažnai toks tyrimas atliekamas tyrėjui nežinomomis sąlygomis. Be to, tyrimo aplinka gali keistis renkant duomenis.

Stebima natūraliomis sąlygomis, todėl galima teigti, kad tyrimo dalyviai, sutikdami dalyvauti atliekant tyrimą, atveria tyrėjui savo asmeninius gyvenimus. Tai yra viena svarbiausių tyrimo sąlygų, leidžiančių tiriamajam asmeniui patekti į tyrimo lauką. Atsižvelgiant į tai, kad kiekvieno tyrimo kontekstas yra savitas, į tyrimus įtraukiami skirtingų patirčių ir kultūrų žmonės. Todėl negalima pateikti vienareikšmiško atsakymo, kada ir koku būdu tyrėjas turėtų gauti dalyvių sutikimus. Tyrėjas turi:

- apsvaistyti, ar įmanoma gauti kiekvieno tyrimo dalyvio asmeninį sutikimą, ar pakaktų gauti kolektyvinį grupės vadovo, atstovo (pavyzdžiui, įstaigos atstovo spaudai, klasės auklėtojo) sutikimą;
- gauti grupės vadovo sutikimą ir leidimą atlikti tyrimą, nes būtent šis asmuo gali padėti tyrimo dalyviams pristatyti tyrėją, tyrimo tikslus ir metodus;
- informuoti tyrimo dalyvius, kad jie dalyvauja atliekant tyrimą savo noru;
- padėti tyrimo dalyviams susipažinti su tyrėju;
- atskleisti tyrimo tikslus ir apibūdinti duomenų rinkimo metodus, kad tiriamieji žinotų, jog kiekvieną kartą kalbantis arba susitinkant su tyrėju gali būti renkami duomenys;
- vengti situacijų, kuriose būtų įmanoma daryti netiesioginį spaudimą, siekiant, kad tyrimo dalyvis suteiktų informacijos.

Stebėjimas laikomas etnografinių ir klinikinių tyrimų pagrindu.

Tyrėjo etika, kai renkami duomenys, pasitelkiant informacines ir komunikacines technologijas

Žmonės vis daugiau laiko praleidžia virtualioje aplinkoje, kuri laikoma realios žmogaus aplinkos tęsiniu. Internetas pašalina atstumų barjerą, todėl atsiveria neišmatuojamos galimybės plėtoti mokslinius tyrimus. Pastaruoju dešimtmečiu vis plačiau taikomi internetinių tyrimų metodai, atliekant kokybinius tyrimus.

Nors internetiniams tyrimams būdingi tie patys etiško tyrėjo elgesio aspektai, etinės problemos čia sudėtingesnės, nes duomenys renkami, pasitelkiant kitokias procedūras. Tyrėjas gali rinkti duomenis, bendraudamas su tyrimo dalyviais:

- elektroniniu paštu;
- naudodamasis internetinėmis pokalbių programomis (pavyzdžiui, *Facebook*, *Twitter*), pokalbių kanalais, forumų aplinkomis;
- pasitelkdamas žodines informacijos perdavimo programas (pavyzdžiui, *Skype*, *FaceTime*).

Su internetiniais tyrimais susijusių dilemų gali kilti dėl to, kad:

- interneto vartotojai viešai prieinamas diskusijų svetaines gali suvokti kaip privataus bendravimo erdvę;
- gali būti lengvai atpažįstamas interneto vartotojų rašymo stilius, todėl, koduojant informaciją apie tyrimo dalyvius, pavyzdžiui, vartojant slapyvardžius, negarantuojamas anonimiškumas;
- pasitelkiant informacijos paieškos sistemas, galima rasti tyrimo ataskaitose pateikiamą informaciją, dėl to kartais iš viso neįmanoma užtikrinti anonimiškumo;
- diskusijos trunka trumpai, todėl tyrėjas ne visada gali bendrauti su ta pačia populiacija.

Bendraudami internetu, tyrimo dalyviai jaučiasi esą labai laisvi ir anonimiški, tačiau tuo neturėtų būti piktnaudžiaujama. Tiriantis asmuo, planuodamas atlikti tyrimą internetu, turi atsakyti į šiuos klausimus:

- Kokios tyrimo vietos (aplinkos) tikimasis?
- Kada ir kaip tikslinga kreiptis į tyrimo dalyvį, teiraujantis, ar jis sutiktų dalyvauti atliekant tyrimą?
- Ko tikimasi iš vartotojų, autorių, pasirinktos temos? Pavyzdžiui, ar tyrimo dalyviai mano, kad jų bendravimo aplinka saugi? Ar saugu bendrauti pasirinkta tema internetinėje erdvėje?
- Ar tyrimo ataskaitoje bus vartojamos citatos, ar bus perfrazuojama?
- Ar bus cituojamas konkretus asmuo? Ar bus minimi tikrieji tyrimo dalyvių vardai, ar slapyvardžiai?

Sunku identifikuoti socialiai jautrius asmenis, taip pat beveik neįmanoma gauti raštiško tyrimo dalyvio sutikimo dalyvauti atliekant tyrimą. Todėl tyrėjas turi išspręsti daugybę klausimų:

- Kaip tinkamai nustatyti asmens tapatybę?
- Kaip geriausia gauti tyrimo dalyvio sutikimą dalyvauti atliekant tyrimą (elektroniniu paštu, kalbantis internetu, faksu)?
- Ar pakanka gauti šį sutikimą elektroniniu paštu?
- Ar tinkamas žodinis sutikimas?
- Ar pakanka gauti tik grupės moderatoriaus sutikimą tirti žmones forumuose, kur vartotojai sparčiai keičiasi?

Sutikimas dalyvauti atliekant tyrimą

Jeigu tyrėjas gali nustatyti tyrimo dalyvio tapatybę, sutikimą šis gali duoti elektroniniu paštu. Jeigu interviu vyksta vaizdo konferencijos principu ir yra įrašomas, tyrimo dalyvis gali patvirtinti savo sutikimą žodžiu.

Informacijos rinkimas iš vaikų ir paauglių

Tyrėjas, įtraukdamas į tyrimą nepilnamečius, gali patirti tam tikrų sunkumų, kuriuos jis privalo išspręsti, remdamasis etika:

- Vykstant internetiniams tyrimams, tyrimo dalyviai prideda mokslininkus prie savo draugų *Facebook* svetainėje. Taip tyrėjui tampa prieinama asmeninė informacija ne tik apie *naujus draugus*, bet ir apie *draugų draugus*. Nors tyrėjai gavo sutikimą rinkti informaciją apie *pirminius draugus*, negavus *antrinių draugų* patvirtinimo, kad jie sutinka dalyvauti atliekant tyrimą, tyrėjas negali naudoti informacijos apie juos.
- Tyrėjas, analizuodamas žmonių bendravimą, turi gauti abiejų pašnekovų sutikimą naudoti pokalbių turinį. Pavyzdžiui, tiriantys asmenys, nagrinėdami penkių keturiolikmečių ir jų tėvų bendravimo mobiliaisiais telefonais kultūrą, surinko informaciją apie penkiasdešimt šešis asmenis (tarp jų – dalis nepilnamečių), kurie dalyvavo pokalbiuose arba rašė trumpąsias *SMS žinutes*. Teisiškai žvelgiant, tyrėjai turėtų gauti visų pokalbiuose dalyvavusių asmenų sutikimą naudoti surinktą informaciją tyrimo tikslams.
- Tiriant bendradarbiavimu grįstus santykius, vienas arba keli grupės nariai (mokiniai), taip pat jų tėvai ar globėjai gali nenorėti dalyvauti atliekant tyrimą. Šios problemos negalima išspręsti, vien nukreipiant filmavimo įrangą nuo tų asmenų arba šalinant juos (mokinius) iš tyrimo aplinkos.
- Bendraujant internetinėje aplinkoje, emocijoms išreikšti dažnai pasitelkiami interneto programų siūlomi *jaustukai*, *etiketės* arba *grafiniai vaizdai*. Mokslininkas gali nežinoti, kaip vertinti vienokias ar kitokias tyrimo dalyvių emocijų išraiškas.
- Jauni žmonės gali atskleisti kur kas daugiau savo asmeninio gyvenimo faktų ir patirčių, nei tyrėjas tikėjosi. Gali būti atskleidžiama jautri, intymi informacija, peržengianti tyrimo ribas, arba tokia, kurios atskleisti neleistų vaiko ar paauglio šeima.
- Kaip tyrėjas turėtų spręsti tyrimo dalyvių identifikavimo problemas, pasibaigus tyrimui? Gali būti sukurtos specialios grupės arba forumai, siekiant imtis atskiro tyrimo. Taigi tyrimo dalyviai internetinėje aplinkoje *palieka savo pėdsakus*. Tai reiškia, kad tyrėjui suteikta informacija apie patirtis, suvokimus, veiksmus ir elgesį yra prieinama su tyrimu nesusijusiems asmenims (nors prieiga prie internetinio tyrimo lauko buvo ribojama). Todėl tyrėjas patiria dilemą, kaip sukurti maksimaliai draugišką erdvę ir kartu apsaugoti dalyvių privatumą.

Akademinis sąžiningumas, atliekant kokybinį tyrimą

Etiškas tyrėjo elgesys tiriamosios praktikos kontekste reiškia tyrėjo pagarbą mokslo visuomenei ir akademinį sąžiningumą.

Etiškas tyrėjo elgesys pasižymi šiais požymiais: minčių ir veiksmų darna; nuoseklumu, laikantis susitarimų bei pažadų, atidžia ir kritiška savo bei kolegų veiklos analize, atvirumu, dalijantis turimais ištekliais, idėjomis, tyrimo duomenimis bei rezultatais, atvirumu kritikai, socialine atsakomybe, skatinant socialinę gerovę ir vengiant žalos, atliekant mokslinius tyrimus, šviečiant visuomenę. Neetišku elgesiu laikoma išgalvoti, klastoti, iškreipti duomenis, apgaudinėti kolegas, tyrimo rėmėjus, visuomenę.